

внимания, а значит и не получает удовольствия от самого процесса деятельности. В увлекательное занятие процесс обучения можно превратить следующим образом: прочитать текст в течение десяти минут, а затем в течение пяти минут постараться воспроизвести прочитанное в условных символах, рисуя их не где попало, а стараясь соотнести место отображения со всем текстом. Оставшиеся пробелы создадут сильную мотивацию на их устранение. Второй раз, просматривая текст и ликвидируя пробелы, курсант создает символический конспект прочитанного. При символическом изображении материала используются переформулировки, что активизирует смысловую память, которая значительно эффективнее механической. Решая любую задачу, попробуйте переформулировать ее. Сознательное регулярное применение этой методики дает хороший результат. Через некоторое время, близкое к полутора месяцам, вырабатывается устойчивый навык, дающий возможность курсантам с одного прочтения усваивать довольно большие объемы материала.

В заключение следует отметить, что в настоящее время ведется активный поиск, направленный на то, чтобы найти некоторое единое основание учебных программ для развития ресурсов личности человека. Самоактуализация как ориентация личности на полное раскрытие своих способностей, талантов, возможностей в ВУЗе предусматривает организованную помощь курсанту в его стремлении на личностный рост со стороны педагогов и воспитательных служб высшего учебного заведения. Однако программа обучения не предусматривает проведение подоб-

ных занятий на младших курсах. Потенциал тренинговых занятий остается недостаточно востребованным, поскольку лишь ограниченное число курсантов включаются в подобные занятия только на четвертом курсе.

Воспитание у индивида навыков произвольного контроля, регуляции уровня внимания, управления собственным психоэмоциональным состоянием и создание индивидуальной антистрессовой устойчивости приобретает первостепенное значение в подготовке специалистов системы ОВД.

ЛИТЕРАТУРА

1. Серов И.Н. Аналитическое программирование информационно-обменных процессов активных биологических форм. Базовые принципы создания глобальных гиперкомпенсаторных систем. -СПб., 2002. -68 с.
2. Ухтомский А.А. О резонансной теории нервного проведения // Собр. соч. -Л.: ЛГУ. -Т.6. -С.50-55.
3. Седов Е.А. Одна формула и весь мир. Книга об энтропии. -М.: Знание, 1982. -176 с.
4. Дубров А.П., Пушкин В.Н. Парапсихология и современное естествознание. -М.: СП «Соваминко», 1989. -280 с.
5. Антипов В.В. Психологическая адаптация к экстремальным ситуациям. -М.: Изд-во МГУ, 2002.

Поступила в редколлегию 14.03.2005

БАЛАБАНОВА Л.М. ФОРМУВАННЯ СЕНСОРНО-КОГНІТИВНОЇ СИСТЕМИ ЛЮДИНИ В ПРОЦЕСІ ОВОЛОДІННЯ ПРОФЕСІЙНО НЕОБХІДНИМИ НАВИЧКАМИ

Розглядаються принципи, що лежать в основі механізмів особистісного розвитку людини, та шляхи їх реалізації при підготовці спеціалістів в системі МВС у процесі професійного становлення особистості.

***

BALABANOVA L.M. FORMATION OF THE SENSORNO-COGNITIVE SYSTEM OF THE PERSON DURING MASTERING BY PROFESSIONALLY INDISPENSABLE SKILLS

The principles basing gears of development sensor-cognitive of a system of the person and a path of their implementation at opening-up of the specialists in a system OIA during a professional becoming of the person are esteemed.

Л.А. ПЕРЕЛИГІНА

докт. біол. наук, проф.

Національний університет внутрішніх справ

УДК 159.922+343.22

ДЕЯКІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ СТРУКТУРИ ПРАВОСВІДОМОСТІ ЗЛОЧИНЦІВ

Зроблено аналіз структури правосвідомості злочинців, які скоїли різні злочини. Показано, що відношення до правових цінностей злочинців характеризує суб'єктивний образ права і являється доповненням до їх психологічного портрета.

На жаль, можна констатувати, що у перехідний період розвитку України руйнується звична шкала соціальних

цінностей, має місце дезорієнтація і дезінтеграція суспільної свідомості, у тому числі і правової. Разом із тим, перебудова законодавства, гуманізація правової системи, просування шляхом побудови правової держави має належний ефект тільки при адекватному відображенні цих процесів крізь призму уявлень про право, що містяться в українському менталітеті. Багато механізмів, що лежать в основі сприйняття, пізнання і розуміння правових об'єктів, явищ і процесів в індивідуальній свідомості детермінують відношення суб'єкта до правової реальності в цілому, підсилюючи чи зменшуючи ефективність впливу правових норм. Внаслідок цього перед сучасною юридичною психологією стоїть важлива проблема вивчення суб'єктивних способів пізнання і сприйняття складного світу соціально-правових відносин, вивчення групового та індивідуального образів права - системи значимих утворень, за допомогою яких відбувається розуміння й інтерпретація правової реальності, включення цього розуміння в структуру діяльності.

Сьогодні кримінальна ситуація в Україні продовжує залишатися напруженою - злочинність здобуває нові якісні риси, стає більш організованою, що багато в чому визначається деформаціями правосвідомості, які існують у суспільній свідомості, але особливо вираженими на рівні злочинних груп і злочинної субкультури.

У зв'язку з цим дослідження, зв'язані з доповненням існуючих положень щодо механізмів формування системи суб'єктивних представлень про правову дійсність у свідомості, впливу на них кримінальної субкультури місць позбавлення волі особливо актуальні. Дані, отримані в ході подібних робіт, можуть бути використані для підвищення ефективності загальної і часткової превенції, удосконалення державної політики боротьби зі злочинністю, розробки диференційованої системи правових корегуючих заходів у виправних установах (ВУ).

В офіційних документах МВС України не раз відзначалося, що задачею психологічних служб виправних установ є розробка і впровадження в практику обгрунтованих методів і програм психодіагностики осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Реалізація корегуючих задач ВУ повинна супроводжуватися використанням діагностичних процедур, що дозволяють одержати найбільш цілісну і всебічну характеристику особистості злочинця, виявити ступінь виправлення засудженого. До таких процедур можна віднести використовувані в роботі методи психосемантики, що мають великий потенціал при вивченні глибинних структур свідомості, суб'єктивного світу особистості, але дотепер практично не застосовувалися в області вивчення психологічних особливостей злочинців.

Зважаючи на актуальність проблеми, мета роботи полягає в цілісному вивченні значимих утворень у структурі правосвідомості злочинців.

Виходячи з розходжень між соціальними й особистісними цінностями, для нас було важливим виявити місце правових цінностей у загальній структурі ціннісних орієнтацій злочинців, тобто той зміст, що ці цінності реально мають у контексті їхньої життєдіяльності. Відповідно до теоретичних представлень, що розвиваються в руслі теорії цінностей, лише ті цінності, що при прямій класифікації містяться в першій половині загального списку ціннісних орієнтацій та є змістовними для суб'єкта, є особистісними

структурами що мають мотивуюче значення. Ті ж цінності, що знаходяться в останній третині списку, звичайно ранжуються за залишковим принципом і є просто знаними, але не мають для суб'єкта якого-небудь змісту і, відповідно, не оказують вираженого впливу на його поведінку.

Високе суб'єктивне значення правових цінностей істотно впливає на образ права. Внутрішнє прагнення до знання і розуміння законів, повага до них, правова культура і правослужняність приводять до більш позитивного сприйняття правової реальності в цілому. Особливості суб'єктивного значення правових цінностей відбиваються і на характері правових установок. Чим більш суб'єкт керується правовими цінностями як ідеалами у своєму житті та чим більш значимі для нього правові норми і принципи, тим більш імовірно, що в різних соціальних ситуаціях він вибере правовий, нормативно установлений варіант поведінки. І, навпаки, відсутність правових цінностей у свідомості на рівні змісту в ситуації боротьби мотивів, при ухваленні рішення про здійснення злочину не може бути стримуючим фактором, що є одним із значимих елементів у суб'єктивній детермінації злочинного поведінки. Таким чином, низьке суб'єктивне значення правових цінностей може бути індикатором деформованості образу права.

У якості досліджуваних нами були відібрані злочинці, що відбувають покарання на момент дослідження в ВУ загального і суворого режимів. Досліджувані були розділені на дві групи - у першу увійшли 22 злочинця, що скоїли насильницькі злочини, у другу - 25 злочинців, що скоїли злочини проти власності [1]. Вибір саме цих груп злочинців був обумовлений їхньою більшою чисельністю серед інших категорій злочинців, стійкістю кримінальної спеціалізації і наявністю виражених психологічних особливостей [2-4]. Обидві групи злочинців були максимально зрівняні за віковим, професійним критеріями, кількістю скоєних злочинів і часом відбування покарань.

У контрольну групу увійшли 27 працівників підприємства.

Після проведення дослідження були обрані для аналізу дані тільки за правовими цінностями, за якими були встановлені основні статистичні показники (рис.1-2). Для аналізу даних частотного розподілу ми користувалися статистичними показниками моди, медіани, асиметрії, ексцесу, стандартного відхилення. Отримані результати свідчать про наявність певного взаємозв'язку між усвідомленим суб'єктом образом права, психологічною характеристикою цієї особистості та типом скоєного злочину. Так, на рисунку 1 представлені дані про розподіл термінальних цінностей у досліджуваних групах злочинців.

Графіки частотного розподілу місць правових цінностей за усіма трьома вибірками свідчать про явно виражений одномодальний розподіл, що дозволяє зробити висновок про відносну однорідність виборів випробуваних при ранжируванні цінностей, відсутність підгруп у вибірках, які могли би ставити правові цінності інакше, ніж група в цілому. Але існує чітко виражена різниця між розподілом правових термінальних цінностей серед законослужняних громадян, які відводять їм 7 місце, і злочинцями: корисливі злочинці поставили їх на 16, а насильники - на 17 місце за значимістю.

Графічне відображення розподілу правових інтернальних цінностей подане на рисунку 2, звідки видно, що

цей тип цінностей законослухняні громадяни ставлять на 6 місце, а злочинці - далеко праворуч: насильники - на 17, корисливі злочинці - на 18 місця.

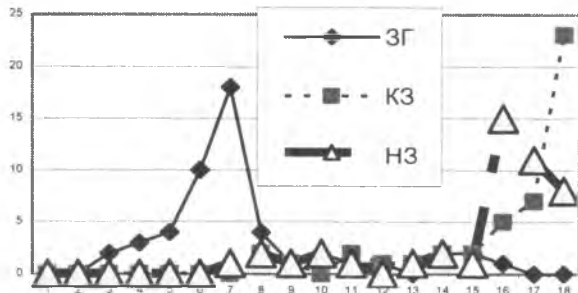

Рисунок 1 - Розподіл правових термінальних цінностей у досліджуваних групах: ЗГ - законослухняні громадяни; КЗ - корисливі злочинці; НЗ - злочинці-насильники; на осі X - надані правовим термінальним цінностям місця; на осі Y - загальна кількість виборів даного місця у групі.

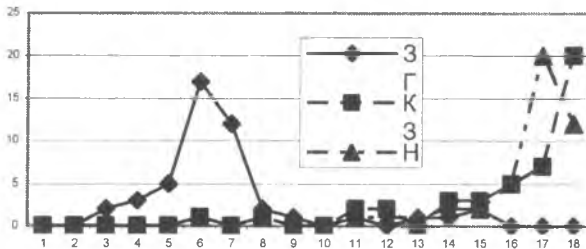

Рисунок 2 - Розподіл правових інтернальних цінностей у досліджуваних групах: ЗГ - законослухняні громадяни; КЗ - корисливі злочинці; НЗ - злочинці-насильники; на осі X - місця, надані правовим інтернальним цінностям; на осі Y - загальна кількість виборів даного місця у групі.

Модальні значення для правових цінностей приведені на рисунку 3.

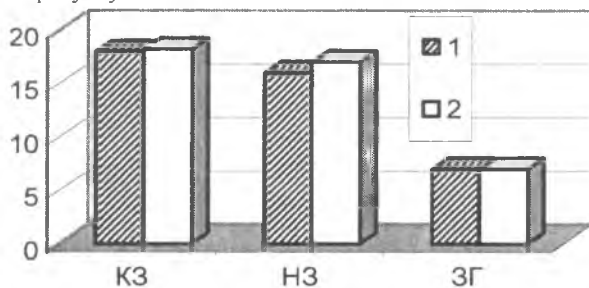

Рисунок 3 - Моді правових термінальних (ряд 1) і інтернальних (ряд 2) цінностей у загальній структурі ціннісних орієнтацій.

Модальне значення (місце цінності - Mo) для термінальної правової цінності у групі законослухняних громадян відповідає в даному випадку 41 % досліджуваних, які поставили правову цінність на 7 місце. Модальне значення для інструментальної цінності Mo=6 (37,5 %).

Графік частотного розподілу місця правових цінностей у групі корисливих злочинців показує явно виражений одномодальний розподіл з негативними показниками асиметрії. Для термінальної цінності Mo=18 (48,8 %); As=-1,668; для інструментальної цінності Mo=8 (46,6 %);

As=-1,679.

Частотний розподіл правових цінностей у групі насильницьких злочинців також показує одномодальний розподіл з негативними показниками асиметрії. Для термінальної цінності Mo=16 (35,7 %); As=-1,569; для інструментальної цінності: Mo=17 (42,8 %); As=-1,657.

Аналіз графіків частотного розподілу за допомогою вище позначених показників дозволяє констатувати, що:

1. Місце («вага») правових цінностей у загальній структурі ціннісних орієнтацій злочинців відбиває їхню суб'єктивну значимість і має зв'язок з типом злочину.

2. У структурі ціннісних орієнтацій злочинців обох груп правові цінності займають місце в нижній половині списку (у групі корисливих злочинців останні місця), у структурі ціннісних орієнтацій законослухняних громадян - у верхній третині списку.

3. Існує розходження в постановці правових цінностей у насильницьких і корисливих злочинців. У групі корисливих злочинців за значенням Mo правові цінності займають останнє - 18 місце в загальному списку цінностей, у групі насильницьких злочинців 16 і 17 місця для термінальних і інструментальних цінностей відповідно.

Таким чином, можна зробити висновок, що правові цінності не мають в образі права злочинців значимих детермінант, не є особистісно привласненими, а, отже, і не можуть реально впливати на регуляцію їхньої поведінки в широкому спектрі правових ситуацій. Суб'єкт, для якого знання і розуміння законів, правова культура, правослухняність не представляють ніякої особистісної значимості, у визначеній ситуації з більшою імовірністю може порушити закон, ніж людина, для якої позначені цінності мають актуальний сенс.

На наш погляд, даний феномен у чималому ступені визначається відношенням до права в цілому на рівні мікрогруп, що характеризуються асоціальною спрямованістю, в які входять злочинці, що брали участь в експерименті і які є для них референтними. Структура сформованих особистісних цінностей висвітлює зміст тих чи інших об'єктів реальності, насамперед, під кутом стійких інтересів і переваг цих соціальних груп. Тому отримані результати багато в чому відбивають специфіку образу права в кримінальних групах, у злочинній субкультурі, що суттєво впливає на індивідуальний образ права злочинців.

Визначення відношення до правових цінностей злочинців, яке у чималому ступені характеризує специфіку їх образу права, природним образом може доповнити опис психологічних характеристик різних категорій злочинців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України. -Харків: Вид-во НУВС, 2001. -160 с.
2. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. Психология преступника и расследование преступлений. -М.: Юристъ, 1996. -335 с.
3. Ратинев А.Р. Правовое сознание и противоправное поведение: вопросы методологии // Криминологические проблемы правосознания и общественного мнения о преступности. -Москва-Прага: ВНИИ ИПРМП, 1986. -С.54-75.
4. Современная преступность: новые исследования. -М.: ВНИИ МВД РФ, 1993. -187 с.

Надійшла до редколегії 05.07.2005

ПЕРЕЛЫГИНА Л.А. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА СТРУКТУРЫ ПРАВОСОЗНАНИЯ ПРЕСТУПНИКОВ

Выполнен анализ структуры правосознания преступников, совершивших разные виды преступлений. Показано, что отношение к правовым ценностям преступников характеризует субъективный образ права и является дополнением к их психологическому портрету.

***

PERELYGINA L.A. SOME ASPECTS OF THE ANALYSIS STRUCTURE SENSE OF JUSTICE CRIMINALS

The analysis of structure sense of justice of the criminals who have made different kinds of crimes is carried out. It is shown, that the relation to legal values of criminals characterizes a subjective image of the law and is addition to their psychological portrait.

О.В. РОМАНЕНКО

Національний університет внутрішніх справ

УДК 159.954.5:316.6

СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ ЯК ОБ'ЄКТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ В ТЕОРЕТИЧНИХ СХЕМАХ ЗАХІДНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ¹

Розглядається проблема становлення поняття “соціальне уявлення” в теорії західної соціальної психології.

Вперше у вітчизняній психологічній науці звертання до концепції соціальних уявлень було зроблено в роботах Т.П. Ємельянової та А.І. Донцова. У 1985 році була захищена Т.П. Ємельяновою кандидатська дисертація на тему “Концепція соціальних уявлень у французькій соціальній психології” [1], у 1987 році вийшла монографія А.І. Донцова та Т.П. Ємельянової “Концепція соціальних уявлень у сучасній французькій психології”. У цих наукових працях були висвітлені найважливіші поняття, що розроблялися в концепції соціальних уявлень, зроблений огляд основних напрямків досліджень у рамках школи соціальних уявлень. У 1997 р. вийшла колективна монографія за редакцією К. Абульханової та А. Брушлинського “Російський менталітет: питання психологічної теорії й практики”, в якій концепція С. Московічі служить фактично основою дослідницької програми, кваліфікується як практична, конструктивна; методи – “над надійні і роками відпрацьовані”.

Поняття соціального уявлення було включено в соціальну психологію внаслідок недостатності класичних моделей для пояснення зв'язків людини зі світом. Однак, говорячи про дослідження соціальних уявлень, варто сказати, що ідейним джерелом концепції стала соціологічна теорія Дюркгейма, що знайшла своє застосування в західноєвропейській соціальній психології в 70-х роках минулого століття.

Деякий час поняття уявлення було відсутнє в соціологічному й соціально-психологічному лексиконі, витиснуте більш операційними термінами. Повернення до цього “забутого”, за вираженням С. Московічі, поняття - не просто данина національній традиції в суспільствознавстві, це новий дослідницький поворот, що відповідає, на думку авторів, корінним завданням перебудови методологічних основ соціально-психологічного знання. Для С. Московічі соціальне уявлення - своєрідна форма повсякденного пізнання, соціальний суб'єкт, активний у пізнавальній діяльності; за допомогою уявлення він відтворює і як би заново творить об'єкти, людей, події навколишнього світу.

Соціальні уявлення, як когнітивні утворення, або, використовуючи вираження С. Московічі, “системи, які володіють особливою мовою, логікою й структурою імплікацій, системи, які стосуються як цінностей, так і понять” [2, с.13-14], відносяться до тієї області психічного знання, яке самим безпосереднім образом детермінує соціальні умови життя індивіда. Уявлення про наукові теорії, політичні події, соціальну структуру суспільства, суспільні явища стають предметом соціальної психології не як уривчасті думки окремого індивіда, але саме як уявлення члена соціальної групи, класу.

Що таке соціальне уявлення, які його функції та відмінні ознаки? Серед безлічі дефініцій найбільш загальна належить, очевидно, Д. Жоделе: “Категорія соціального уявлення означає специфічну форму пізнання, а саме знання здорового глузду, зміст, функції і відтворення яких

¹ Первинна рекомендація з напрямку досліджень: докт. біол. наук Друзь В.А. (НУВС).